

Lunds universitet

Språk- och litteraturcentrum

SSL (Svenska, språk och litteratur)

HT 2007

Linn Gärtner

2008-01-16

Förintad kritik

Om recensenters mottagande av förintelseromaner
i svensk dags- och kvällspress.

Handledare: Kerstin Bergman

Innehållsförteckning

Inledning	s. 3
Metod	s. 5
Material	s. 6
Teoretiska utgångspunkter	s. 8
Att recensera förintselitteratur	s. 11
Sioma Zubicky, <i>Med förintelsen i bagaget</i> (1998)	s. 12
Emerich Roth, <i>Emerich är mitt namn</i> (2005)	s. 13
Susanne Berglind, <i>Flickan och förintelsen</i> (1995)	s. 15
Magda Eggens, <i>Om stenarna kunde tala</i> (1997)	s. 17
Jerzy Einhorn, <i>Utvald att leva</i> (1996)	s. 19
Det värderande inslaget?	s. 23
Litteraturförteckning	s. 27

Inledning

Förintelselitteraturen har facinerat sina läsare sedan den började ges ut på 1950-talet. Genom dessa böcker har de efterföljande generationerna kunnat ta del av vad som egentligen pågick i de centrala delarna av Europa under det andra världskriget. Hundratals överlevare från nazisternas koncentrationsläger har känt sig manade att berätta för omvärlden om sina fasansfulla upplevelser i bokform. Somliga av dessa författare har byggt hela sina författarskap på just temat förintelse kontra överlevnad. Ett bra exempel på detta är den judiske nobelpristagaren Imre Kertész. Andra författare har som exempelvis Magda Eggens valt att inte bara skriva ner sina upplevelser, utan ser även det som en skyldighet att genom föreläsningar fortsätta att informera samhället. Det finns även personer i samhället som gjort sig kända av andra anledningar som har valt att sedan utnyttja sin popularitet och sitt redan etablerade namn för att få sprida sina historier.

Det framlidna läkarparet Jerzy och Nina Einhorn är antagligen för de yngre generationerna de mest kända svenska överlevande judarna. Alla ovan nämnda är judiska författare och de berättar om vad de upplevt som oönskade medborgare i det tredje riket. Försäljningssuccéerna har varit omedelbara och totala. Det verkar som att läsarna aldrig kan få nog av att läsa om det fansansfulla som skedde. Vad just detta beror på kan forskarna antagligen bara spekulera kring. Kanske är det så att vi fortfarande inte riktigt förstår att det som har hänt faktiskt är sant. Eller också kan det vara så att Förintelsen är ett så bekant tema för oss att vi just på grund av att vi förstår att historierna är sanna automatiskt finner dem så facinerande.

En av grundtankarna bakom denna uppsats är att förintelsetemat facinerar gemene man så mycket att man har svårt att förhålla sig kritiskt till dessa historier, oavsett om man är litteraturvetare eller inte. Sällan hörs det diskussioner kring ifall all förintelselitteratur verkligen är bra. Svaret på detta är inte självklart. Bara för att man varit med om en fasansfull händelse är det inte säkert att man kan beskriva denna händelse övertygande och gripande i bokform. Det handlar således inte om att kategorisera fin eller mindre fin litteratur, utan om att läsaren redan är så uppdaterad och påläst kring de fasansfulla krigshändelserna att man själv fyller i de tomma luckorna och upplever boken som gripande för att man känner till genrens grundpelare. Förintelseskildringar är i allmänhet uppbyggda på följande sätt: En familj tvingas lämna sitt hem för att interneras i ett läger. Väl framme skiljs familjen åt och kampen för överlevnad på egen hand börjar. Alternativt gömmer sig familjen någonstans i fiendeland och lever ständigt med skrällen för att bli upptäckta. När författaren mot slutet

berättar om vad som hänt med familj och vänner är så gott som alltid utgången att man är ensam kvar och ska försöka ta sig hem för att återkräva sin förlorade egendom. Liknande genrebeskrivningar finns även att läsa hos Anders Ohlssons ”*Men ändå måste jag berätta*”. *Studier i skandinavisk förintselitteratur* (2002:41-42). Ohlsson drar slutsatsen att vissa författare väljer att beskriva våldet och förnedringen, medan andra väljer att fokusera på det känslomässiga kaos som pågick inom dem. Det är vid detta konstaterande som jag tycker mig se något intressant att undersöka. Är det möjligt att förintselitteraturen uppfattas på likartade sätt även om den kan skilja sig mycket åt? Nedan följer de frågeställningar uppsatsen kommer att kretsa kring.

- Vad i förintselitteraturen väljer bokrecensenterna i svensk press att fokusera på?
- Förekommer det någon litterär kritik mot verken?
- Kan man se en tendens till att litteraturens tema får ta en oproportionerligt stor plats av recensionen? Kontextualiseras detta tema?
- Vilka intertextuella jämförelser görs i recensionerna? Finns det förintselitteratur som oftare än annan används som rättesnöre eller mall?

Syfte

Syftet med denna uppsats är att se hur recensenterna i svensk dags- och kvällspress behandlar verk där Förintelsen är ett uttalat tema. Jag vill lyfta fram vad de lägger fokus på och resonera kring en förklaring till varför. Vidare är det intressant att se ifall jag hittar ett mönster. Är det konsekvent så att de eventuella bristerna på litterära kvaliteter inte tas upp? Är det så att Förintelsen som tema blir det som egentligen recenseras istället för ett verks litterära kvaliteter? Det är viktigt att lyfta fram denna skillnad. Dels för att recensioner i viss mån blir reklam för den recenserade boken, dels för att belysa att det är viktigt att förhålla sig kritisk till allt som skrivs, både förintselitteratur och recensioner skriva om dessa böcker. Ambitionen är även att se vilka intertextuella kopplingar som görs i recensionerna. Nämns vissa böcker oftare än andra i detta sammanhang? Jag kommer även att undersöka ifall recensenterna kontextualiserar temat rasism eller om de väljer att enbart fokusera på Förintelsen. Detta är en viktig skillnad. Det demokratiska uppdrag alla journalister har bör skönjas i tidningens samtliga delar, även på kultursidan.

Metod

Genom att studera svensk dags- och kvällspress olika kultursidor har jag funnit recensioner av de utvalda verken (se vidare under material). Dessa recensioner har sedan varit föremål för en närläsning där jag tolkat innebörden av de använda orden. Jag har särskilt fokuserat på partier där det diskuteras om Förintelsen som ett tema och studerat hur recensenten förhåller sig till detta. De utvalda verken har i sig inte varit föremål för någon närläsning, då syftet inte är att jag ska uttala mig om dessa. Då läsning är en subjektiv upplevelse finner jag ingen vetenskaplig vinst i att presentera mina åsikter kring verken. Torsten Thurén har i *Källkritik* (2005) ett kapitel som heter "Att tolka innebörder". Där beskriver han att mycket skrivet material handlar om människor och deras villkor och drivkrafter (2005:108). För att kunna förstå varför ett förintelseverk skrivits är det viktigt att inte bara vara förtrogen med fakta om andra världskriget, utan att även förstå kulturen kring att vilja vittna om det man genomgått. Som jag beskriver nedan finns det i den judiska kulturen en stark tradition om att vilja vittna och svenska överlevande judar har i slutet på milleniet blivit explicit uppmuntrade till att göra det. Ohlsson beskriver detta i *Men ändå måste jag berätta*. Både projektet Judiska minnen (Nordiska museet 1994-1998) och boken *Om detta må ni berätta...* (1998) (som är en del av regeringens satsning Levande historia) är exempel på detta. Dessa initiativ ska motverka rasism och främlingsfientlighet och har rönt stor framgång och popularitet (Ohlsson, 2002:11-18).

De metodiska problemen är många. Framför allt är urvalet problematiskt. Primärkällorna i denna uppsats är de recensioner som publicerats i svensk dags- och kvällspress. Det är således dessa och inte verken i sig som ligger till grund för undersökningen. Vidare ska primärkällorna begränsas, värderas och kritiskt granskas. Detta blir en fråga om vem eller vilka källor man ser som trovärdiga. Kvällspressen blir ibland beskyldd för att vara oseriös men detta är ingen diskussion som kommer att få något utrymme. Att värdera kvällspressen blir en fråga om tycke och smak. Fördelen med kvällspressen är ju framförallt att den är mycket kommersiell. Därför var det rimligt att anta att kvällspressen skrivit mycket, om inte kanske mer, om förintelselitteraturen, som faktiskt är mycket populär.

Jag har också valt att inte fokusera för mycket på etnicitetsbegreppet även om ett par klagoranden är på sin plats. Ohlsson förklarar varför begreppet Förintelsen ofta i massmedia ger intrycket av att specifikt handla om den judiska Förintelsen. Detta är mycket på grund av att den judiska kulturen i stor utsträckning är skriftbaserad. Dess berättelser handlar

traditionellt ofta om det judiska folkets katastrofer, som Bibelns gräshoppsinvasion eller uttåget ur Egypten. Det är således ett naturligt steg för de överlevande av judisk härkomst att vilja skriva ner och dela med sig av sina erfarenheter (2002:11-13). De utvalda verken bakom denna studie har alla judiska författare med anknytning till Sverige. Författarna kom alla hit efter kriget och integrerades i det svenska samhället. Värt att nämna är också att alla verken nedskrivits på svenska. Det blir därför inget metodiskt problem att läsa recensionerna på samma sätt. Inget av verken har översatts från något annat språk.

Jag kommer i resultatdelen att presentera mottagandet av boken och då varje verk för sig. Här kommer även likheter och skillnader samt intertextuella kopplingar presenteras. I slutet av uppsatsen förs ett resonemang kring resultaten och då belyses ytterligare en gång vilken typ av kritik som förintelselitteraturen får och hur temat förintelse, rasism och folkmord behandlas i dessa verk. En viktig aspekt är i vilken utsträckning Förintelsen faktiskt får kritiseras. Att ifrågasätta och kritisera essensen av ett verk är inte samma sak som att förneka Förintelsen. Dock blir detta alltid ett svårt avvägande att göra för den enskilda recensenten.

Uttrycket litterär kritik förekommer frekvent genom hela uppsatsen. Med detta menas inte bara negativ kritik utan det är ett uttryck för generell respons. Ett verk värderas alltid på ett eller annat sätt av recensenten i en välskriven recension, det intressanta för denna undersökning är att se huruvida det förekommer någon diskussion alls om verkens litterära kvaliteter. Att ett verk inte blir kritiserat, i betydelsen risat, är ingen nackdel i sig. Däremot bör det alltid finnas ett värderande inslag, alltså en litterär kritik (läs nedan om värderande inslag).

Material

De böcker jag ska undersöka mottagandet av är, i ordning, *Med förintelsen i bagaget* (1998) av Sioma Zubicky, *Emerich är mitt namn* (2005) av Emerich Roth, *Flickan och förintelsen* (1995) av Susanne Berglind, *Om stenarna kunde tala* (1997) av Magda Eggens och *Utvald att leva* (1996) av Jerzy Einhorn,. De är alla relativt nyutgivna böcker, och de skrevs såldes långt efter krigets slut. I urvalet finns två kvinnor och tre män. Det är en önskvärd uppdelning ur ett jämställdhetsperspektiv även om syftet inte är att anlägga någon genusaspekt. De presenteras i ordning efter hur många recensioner varje bok har fått, minst antal först. Jag vill återigen förtydliga att alla de fem författarna har judiskt påbrå, det finns således inga romer, homosexuella, kommunister eller andra i tiden utsatta grupper representerade. Detta är inte ett

sätt att på något vis förringa dessa gruppers lidanden under andra världskriget. Däremot vill jag hålla mitt urval homogent vad gäller just detta. Jag är övertygad om att resultatet blir mer rättvist då man jämför varje etnisk grupp av överlevare för sig.

Vidare har inget av de utvalda verken skrivits av en författare som i övrigt är allmänt känd som just författare. Stora namn som Primo Levi och Imre Kertesz skapar förväntningar hos läsaren. Framförallt har Levi lagt grunden för genren då hans biografi *Är detta en människa?* (*Se questo è un uomo*, 1958) var en av de första att publiceras. Kertesz har mottagit Nobelpriset och blev världsberömd genom sin bok *Mannen utan öde* (*Sorstalansäg*) som utgavs första gången 1975. För att undvika att för mycket fokus läggs vid detta finns dessa och liknande författare inte representerade.

Att de utvalda verkens författare i första hand haft andra yrken gör dessutom att det är troligare att det finns litterära brister i det de skriver. Zubicky, Eggens och Roth har därtill gjort sig mer eller mindre kända som debattörer och föreläsare kring just Förintelsen, främlingsfientlighet och nazism. Einhorn var en av Sveriges mest kända läkare, tillika politiker och samhällsdebattör. Han har suttit som kristdemokratisk riksdagsledamot och varit chef på Radiumhemmet, en klinik i Stockholm. Berglind får anses som den mest anonyma av författarna. Hon har skrivit en uppföljare till *Flickan och förintelsen*, som heter *Bilder från skuggriket* (2004). Det som är speciellt med hennes författarskap är att bildkonsten är en naturlig del av det. I *Flickan och förintelsen* består följaktigen hälften av boken av bilder med beskrivande bildtexter. Hennes egen litterära berättelse fyller den andra halvan.

Recensionerna är som jag nämnde ovan hämtade från både dags- och kvällspress. Det rör sig om totalt ett trettiotal recensioner. Däremot har jag konsekvent uteslutit alla typer av tidsskrifter och magasin. Dessa skriver ofta för en mycket mer begränsad målgrupp än dags- och kvällspressen. Jag väljer att studera recensioner som är skrivna för en bred publik. För att hitta dessa recensioner har jag använt mig av Artikelsök. Min förhoppning med detta tillvägagångssätt är att jag fått med alla recensioner som publicerats i svensk dagspress. Ändå måste jag reservera mig för att det inte är så.

Jag har valt att inte gå in på de enskilda recensenterna. Alltså saknas här både en presentation av dem och en analys av deras sätt att skriva och analysera på. Jag motiverar detta med att jag främst koncentrerat mig på recensionens innehåll snarare än en individuell stil.

Teoretiska utgångspunkter

I det följande presenteras det som används för analysen i uppsatsen. Då ingen liknande undersökning, mig veterligen, har genomförts finns inga resultat att förhålla sig till. Jag kommer här även att diskutera genren bokrecension och lyfta fram viktiga kriterier och kännetecknen för vad denna ska innehålla.

En nyutgiven bok som beskriver recensionsgenren bra har skrivits av Rikard Loman, Birthe Sjöberg och Jimmy Vulovic. I *Kulturjournalistikens grunder* (2007) har de i kapitlet ”Romanrecensionen” givit en översiktlig instruktion till hur en recension bör författas. Detta används som utgångspunkt i min analys. Ett helt kapitel (4) ägnas också åt att beskriva och diskutera det demokratiska uppdraget. Loman m fl konstaterar att en recension kan fokusera på olika aspekter. En aspekt är hur de berättartekniska greppen används och vad resultatet blir, en annan aspekt är hur text förhåller sig till sin samtid (eller vår tid om dessa inte är samma) eller vad romanen gör för nya inlägg i en pågående debatt (2007:71-72) Här ges också exempel på hur en recension inte nödvändigtvis behöver fokusera bara på en bok utan kan lika gärna avhandla ett tema med hjälp av många olika böcker.

I uppsatsen kommer jag att visa exempel på när detta förekommer. Då det skrivits så mycket om och av Förintelsens överlevare har detta fenomen inte visat sig helt ovanligt. Loman m fl påpekar att deras bok fokuserar på standardrecensioner och hur skribenten bär sig åt för att bäst nå fram till läsaren (2007:72-73). Vidare påpekar de på flera ställen att en recension inte fyller sin funktion utan ett värderande moment (2007:74). Risker att bli kritiserad för kulturell elitism är alltid en faktor en kulturrecensent bör räkna med men detta ska inte hindra recensentens arbete. Man måste kunna förhålla sig till olika typer av kanon och motivera sin kritik utifrån hur boken står sig kvalitetsmässigt mot liknande verk (2007:74-75). En recensent med några års erfarenhet har rimligtvis bildat sig en uppfattning om vad man lägger i begreppet litterärt värde. Frågan är ju om dessa kriterier gäller även när det kommer till förintelselitteratur.

Recensionen kan även fungera som ett inlägg i en pågående debatt. En tendens de senaste åren är att kontexten blivit alltmer framträdande och att den litterära kritiken fått stå tillbaka till förmån för den förra. Därmed inte sagt att den på sikt kommer att vara helt frånvarande. Loman m fl kommenterar just detta och menar att en recension måste vara värderande på ett eller annat sätt (2007:77-79). Det poängteras att ”recensioner är som mest givande då de belyser både verket i sig själv och verket i dess omgivning (2007:79)”. Det går

heller inte att bortse från att bokutgivning är en miljardindustri. Författarna till *Kulturjournalistikens grunder* tycker inte att detta idag lyfts fram tillräckligt på kultursidorna (2007:80). De menar även att om en recensent inte vågar värdera ett verk, utan bara beskriver det, utför man inte sitt uppdrag utan blir då bokförlagens och bokhandlarnas förlängda arm (2007:99) Detta är något som är relevant för diskussionen av förintelseverkens recensioner. Varför finns det så stort utrymme för förintelselitteraturen? Bokförlagen ger inte ut böcker för att blidka sina författare, snarare tvärt om. De väljer att ge ut böcker som säljer, som exempelvis kriminalromanen (just detta exempel är hämtat från Loman m fl., 2007:80). Detta är relevant för undersökningen för att se om recensenterna pekar på just att det finns ett ekonomiskt intresse i förintelselitteratur eller om det är så att det historiska eller kulturella rummet helt enkelt inte är fullt än. Här kommer ju naturligtvis frågan om varför ett verk har skrivits upp. En recensent ska våga ställa den frågan och även försöka besvara den (Loman m fl, 2007:83-84). Att våga påstå att en förintelseroman är överflödigt är förmodligen inte vanligt förekommande i en recension. Frågan är om det förekommer alls.

Avsnittet ”Intertextualisering” i *Kulturjournalistikens grunder* är inte långt men desto mer koncist. Författarna hävdar att vinsterna med intertextualisering är flera. Det är först efter en jämförelse med andra verk som det kan konstateras hur verket står sig mot andra i samma genre. Recensionens läsare kan då på allvar sätta boken i ett större sammanhang (2007:84-85). Detta gäller även förintelselitteratur. Jämförelser med *Anne Franks dagbok* (1947) ger läsaren andra förväntningar än om den skulle jämförts med *Är detta en människa?*. De tillhör båda genren förintelselitteratur men medan *Anne Franks dagbok* snarare är en ungdomsroman skulle jag välja att kategorisera *Är detta en människa?* som en generationsroman då den var den första i sitt slag.

Det har skrivits hyllmeter av litteratur kring Förintelsen. Det är inte alla av dessa verk som kontextualiserar och problematiserar begreppet Förintelsen. En bok som däremot gör det är D. D. Guttenplans *Förintelsen inför rätta (Holocaust on trial, 2001)*. Den är den enda boken om David Irving-rättegången som är skriven av en opartisk författare. David Irving är författare och har i många av sina böcker framför åsikter om att Förintelsen inte kan ha pågått på det sätt som framför allt ögonvittnen påstår. Han menar att siffrorna över dödsoffer är överdrivna. Att förneka och förringa Förintelsen, vilket framförallt görs av de så kallade revisionisterna, är brottsligt i flera länder. Rättegången handlade om att författaren Deborah Lipstadt utpekade Irving som förintelseförnekare. Irving kontrade med att stämma henne för förtal och rättegången kom att hållas i London. De andra fem utgivna böckerna om

rättegången är skrivna av de olika parterna i målet. Mitt syfte med att använda Guttenplans bok är att se hur synen på överlevandes vittnesskildringar beskrivs. Jag vill inte själv ge mig in i diskussionen kring sanningshalten i vad de överlevande skriver men att däremot få en uppfattning om huruvida och i vilken utsträckning det är accepterat att kritisera överlevnadsskildringar anser jag är högst relevant för min undersökning. Även om Guttenplans bok inte liknar min undersökning fungerar den ändå som sekundärmaterial. Guttenplan skriver att det aldrig finns någon garanti för att ett vittne talar sanning, även om han själv tror att han gör det (2001:99). Vidare hävdar han att även icke-judar måste ha rätt att få uttala sig om Förintelsen, även om det finns tendenser som förespråkar motsatsen (2001:164). Likväl var det så att Förintelsens offer inte fick komma till tals i Irvings rättegång. Detta hade flera olika anledningar, men främst var det för att deras vittnesmål inte skulle hjälpa eller stjälpa, beroende på vilken part vi pratar om. Guttenplan framför tankar kring att det fanns en inbyggd motvilja till att pressa dessa offer och att detta skulle ha varit en anledning till att man inte lät höra dem. Att utsätta offren för att bli korsförhörda och misstrodda, menade advokaterna, skulle vara mer förnedrande än att låta dem gå igenom sina traumatiska minnen igen (2007:98-100). Det är en intressant aspekt i detta sammanhang. Förintelsens offer lyder således under andra regler än vanliga vittnen. När de riskerar att inte bli trodda behöver de inte heller framträda. När vittnen då framträder genom att skriva böcker är det alltså inte självklart att de får kritiseras eller värderas som andra författare.

Anders Ohlsson behandlar i *"Men ändå måste jag berätta"* (2002) olika typer av förintelselitteratur och diskuterar hurvida denna litteratur kan betraktas som ett historiskt dokument över tiden den skildrar. Detta är en diskussion som jag inte tänker delta i, men bokens första hälft innehåller många nyttiga och viktiga aspekter. Det viktigaste i Ohlssons inledning handlar om att alla som läser något med Förintelsen som tema måste förstå just judarnas speciella situation. Nazisterna krävde deras totala försvinnande. Andra utsatta grupper var också oönskade och fick utstå omänsklig terror, men det fanns aldrig ett krav på deras fullständiga utplånande. Just detta är viktigt att förstå när man studerar mottagandet av texter kring Förintelsen (2002:18). Vidare känner många judiska överlevare att det är deras plikt att berätta, plågsamma minnen till trots. Många författare, bland annat de vars recensioner behandlas i min undersökning, låter många år gå för att få en hanterbar distans till sina minnen (2002:19). Dessutom är det först på senare år som det rått högkonjunktur för förintelselitteraturen. Årtiondena efter kriget var det svårt att i Sverige förhålla sig till de

överlevandes berättelser. Denna distans har försvunnit och nu har alla överlevande som vill fått en röst (2002:20-21).

Förintelseromaner skiljer sig från mycket annan litteratur på så sätt att berättelserna inte kan skrivas ner såsom de hände från början till slut. Författaren har svårt för att placera sig själv i berättelsen då man upplevt Förintelsen som både deltagare och åskådare. Upplevelsen är alltså cirkulär då författarna får gå tillbaka till de olika händelserna om och om igen (2002:22-25). Detta är ingen lätt uppgift alltså och bör, enligt Ohlsson därför resultera i en text som kan kännas spretig och ojämn. Detta är ju samtidigt ofta berättarens intention, då en alltför professionellt strukturerad text skulle ses som mindre trovärdig (2002:25).

Mina tankar går åt samma håll. Texterna blir personligt präglade då de olika författarna aldrig angriper samma upplevelse från samma håll. Alla de fem författarna som aktualiseras här har varit internerade i läger men finner olika vinklar av samma scenario. Detta möjliggör för recensenten att hitta särdrag hos varje bok. Frågan är ju hur recensenten behandlar dessa eller om de ens gör det. Ohlsson konstaterar också att de överlevandes självbiografier för stor respekt och prestige med sig. De litteraturvetenskapliga inriktningar som menar att författaren är ovidkommande har av förklarliga skäl övergivits här. Generellt kan man säga att författarens text ur vissa aspekter bli okritiserbar då det är en persons upplevelser som då skulle kritiseras. Vidare är det så att dessa romaner är det bästa sättet för oss som inte upplevt Förintelsen att komma i kontakt med den (2002:35). Vår enda port som står öppen till denna historiska händelse drar vi oss för att stänga. Även om marknaden nu är full av ögonvittnesskildringar stänger vi aldrig dörren helt. Jag undrar däremot när vi inte längre ska låta dörren vara vidöppen utan istället bara låta den stå på glänt och släppa in den litteratur av överlevare som håller en uttalad hög klass. Det är för förtydligandets skull inte min personliga önskan, men då en sällning sker av all litteratur redan på förlaget kan man undra hur omfattande denna varit när det gäller just förintelselitteraturen. Ohlssons bok kommer jag att återknyta till ett flertalet gånger under uppsatsen.

Att recensera förintelselitteratur

Min undersökning syftar som nämnt till att ge en sammanfattad bild av mottagandet av förintelselitteratur. Jag kommer ändå i det nu följande att redovisa alla verken var för sig. Min intention är inte att upprepa mig, utan att ge en så omfattande beskrivning av recensionerna som möjligt. Under avsnittet "Det värderande inslaget?" kommer jag att sammanfatta undersökningen samt analysera utgången av den.

Sioma Zubicky, *Med förintelsen i bagaget* (1998)

Till denna bok finns fyra recensioner att tillgå. Överlag saknas en genomgående analys av verket, istället ges temat och handlingen större utrymme. Nedan belyses några framträdande exempel. Denna bok har i två av recensionerna recenserats tillsammans med Kalle Güttlers bok *Frivilliga* (1998). Detta sker både i *Svenska Dagbladet* (27/4-98) samt i *Gefle Dagblad* (10/3-98).

Den litterära kritiken fokuserar främst på Zubickys berättartekniska begrepp. I *Borås Tidning* (18/2-98) tar Peter Grönborg bland annat upp att ”hans bok ger ett starkt intryck, mycket tack vare sin brist på språkliga finesser”. I samma tidning nämns även att detta inte är litteratur utan ”en medmänniskas sanning såsom den förmedlas i förtroliga samtal”. Frågan är hur detta ska tolkas. Är det så att detta verk inte riktigt når upp till kriterierna för vad recensenten anser vara litteratur, eller är det så att detta verk inte ska benämnas som litteratur utan att det är något mer än så? Marianne Morén (*Svenska Dagbladet*, 27/4-98) håller med om att Zubickys relativt enkla berättargrepp lyfter berättelsen. Zubicky fokuserar på lägerlivets vardag, ”lugnt, sakligt och allvarligt”. Den litterära kritiken tar tyvärr slut där. Som läsare av recensionen får man ingen egentlig uppfattning om huruvida boken håller god kvalitet eller inte. Det görs tyvärr inte heller några intertextuella kopplingar till andra förintelseromaner. Då Zubicky inte heller är en lika känd föreläsare som Magda Eggens eller Emerich Roth får man ett dåligt grepp om honom både som person och författare. Att varken Bengt Söderhäll i *Gefle Dagblad* (10/3-98) eller Birgitta Waern i *Dagen* (20/2-98) väljer att lyfta fram någon litterär kritik gör tyvärr att man efter att ha läst fyra recensioner fortfarande inte har någon egentlig uppfattning om verket och hur det står sig gentemot liknande böcker.

Bokens tema diskuteras desto mer. Framför allt är det motivet bakom att så långt efter krigsslutet skriva en förintelseskildring som granskas. Zubicky är själv orolig över revisionisterna och vill framför allt tysta dem (*Borås Tidning* 18/2-98). Han menar att facistiska och rasistiska åsikter lätt får fäste när barn och ungdomar inte lär sig att respektera människors olikheter, både kulturella och religiösa. Bengt Söderhäll skriver i *Gefle Dagblad* (10/3-98) att Zubicky diskuterar och problematiserar att handla efter moralisk övertygelse. Att vi själva är ansvariga för hur vi väljer att leva vår liv. Han bedömer vidare att Zubicky blir en förebild genom sitt engagemang mot rasism och främlingsfientlighet.

Det är genomgående så i recensionerna att Zubicky beskrivs som en viktig resurs för dagens ungdomar så att de inte låter sina fördomar styra deras handlingar. Bengt Söderhäll tar även upp att Zubicky med största sannolikhet är en utav de sista överlevarna som kan åka land

och rike runt och berätta. Han påpekar vidare att böcker som denna då blir viktiga för att kommande generationer på allvar ska kunna lära sig om Förintelsen och främlingsfientlighetens faror. Sett i samband dessa fyra recensioner blir detta en sjävmotsägelse då läsaren inte får någon uppfattning alls om huruvida just denna bok behandlar ämnet. *Svenska Dagbladets* recension (27/4-98) är den enda som på ett bra sätt knyter ihop handlingen, kontextualisering av temat samt innehåller litterär kritik. Zubicky jämförs med Magda Eggens (inte böckerna emellan utan deras engagemang för samma sak). Peter Grönborg för *Borås tidning* (18/2-98) har också en fin balans mellan dessa tre men då denna recension är betydligt kortare känns det aldrig som han vill få sagt allt han har att säga.

Generellt kan man säga så att man genom att läsa dessa recensioner får en bättre uppfattning om vad Sioma Zubicky har åstadkommit som person snarare än om det han har skrivit. Det är inga nyheter som presenteras i de fyra recensionerna. Zubicky föreläser för ungdomar, han är en av de sista överlevande från koncentrationslägret Auschwitz och han har skrivit en vittnesskildring om sina upplevelser där. Det som verkligen saknas är en motivering av varför eller varför inte denna bok kommer att vara viktig för kommande generationer. Inte heller finns något utlåtande om hur detta verk står sig mot liknande skildringar.

Emerich Roth, *Emerich är mitt namn* (2005)

Om denna bok har det skrivits fyra recensioner. I *Expressen* (9/5-05) recenseras Roth tillsammans med Nina Einhorn's bok *Ninas resa* (2005) och får inte så mycket utrymme, därför ligger fokus i det följande framför allt på de andra tre recensionerna.

Den litterära kritik som Roth får är omfattande och saklig. Den bidrar till att skapa en bra bild av hur denna bok står sig mot liknande verk. I *Sundsvalls tidning* (25/2-05) nämner Örjan Abrahamsson att Primo Levi och Imre Kertesz (se ovan) är de verkliga förebilderna inom förintelselitteraturen. Vidare beskrivs Roths bok som olik deras verk, men inte desto mindre viktig. Den får oss att tänka efter. Förintelsen kan inträffa igen om de kommande generationerna blir lika okunniga om hatets krafter som man var i 30-talets Tyskland. I *Svenska Dagbladet* (26/9-05) skriver Marianne Morén att boken har ett bra pedagogiskt upplägg och därför passar bra för skolungdomar. En värdefull upplysning för landets pedagoger. I samma recension kan man läsa det anmärkningsvärda: ”Det är en stark och gripande bok, där – nu låter jag futtig – några besvärande sakfel kunde ha korrigerats av en alert förlagsredaktör”. Recensenten anser alltså inte att Roth är ansvarig för felen i boken utan anklagar hans förlag. Utan belägg vill jag ändå säga att det förmodligen inte är ett vanligt

förekommande fenomen att brister i böcker skylls på förlaget. Samma recensent beskriver boken som lugn och saklig, det är säkert därför han upplever den som pedagogisk. Recensenten i *Uppsala Tidning* (4/7-06) upplever boken som ”spänstig, djärv och oövervinnlig”. Det säger egentligen ingenting om bokens litterära kvaliteter och inte heller ger det läsaren en vink om hur boken förhåller sig till sin samtid.

I *Uppsala Tidnings* recension (4/7-06) vågar Bitte Jansson sätta fingret på något som inte alla recensenter vågar skriva. Nämligen: Har vi inte läst nog med böcker om Förintelsen nu? Har vi inte nog med beskydder med vad som händer i vår egen tid? Jansson menar dock att vi behöver dessa böcker just för att vi inte har lärt oss. De är de enda sättet för oss att förstå och lära oss. Liknande resonemang för Örjan Abrahamsson i *Sundsvalls Tidning* (25/2-05). Han ställer frågan om vi inte har lärt oss tillräckligt mycket för att nu kunna lägga Auschwitz till handlingarna. Naturligtvis kommer även han fram till att vi aldrig kommer att kunna göra det och att vi måste fortsätta diskutera främlingsfientlighet och rasism. Han ser Emerich Roth som en av de största anledningarna att fortfarande tala om Förintelsen. Roths metoder är, enligt Abrahamsson, de enda riktiga. Roth fokuserar på att, utan sentimentalitet, diskutera hat och fördomar med de unga människorna han möter. Abrahamsson vågar sig dock på att ifrågasätta Roths metoder för att upplysa skolungdomen. Han anser att Roth ”förenklar hatets drivkrafter”. Kanske är det emellertid så att förintelseförfattare måste förenkla hatets drivkrafter, dels för att orka berätta, dels för att deras historia skulle låta alltför otrolig om de berättade saker som de verkligen förhöll sig

I *Expressen* har Pia Zandelin recenserat Roths bok tillsammans med Lena Einhorn *Ninas resa* (2005). Här har man valt att kalla dessa böcker för Vittneslitteratur. Anmärkningsvärt är att Roth fått en obetydlig del av utrymmet. Det förekommer ingen litterär kritik, temat kontextualiseras inte och det görs inga kontextuella kopplingar. Cirka 80 % av recensionen ägnas isället åt Einhorn. Detta kan ha många olika förklaringar. *Ninas resa* gjordes inte bara som bok utan även som en kombinerad dokumentär- och spelfilm. Lena Einhorn var redan en etablerad författare och Nina Einhorn en av Sveriges mest kända läkare. Även om detta bara är en recension går det ändå att ana att det finns en hierarki även inom förintelselitteraturen. Pia Zandelin, som har skrivit artikeln (jag väljer att benämna den så då den inte är utformad som en recension, se ovan för kriterier), väljer att enbart fokusera på böckernas handling. Hon problematiserar inte temat Förintelsen eller rasism och det förs ingen diskussion kring nödvändigheten i att läsa dessa vittnesskildringar.

Även *Svenska Dagbladets* recensent Mats Gellerfelt (26/9-05) fokuserar mycket på bokens handling. Recensenten låter även, som tidigare nämnts, förlaget stå till svars för de litterära bristerna. Att handlingen får ta en sådan oproportionerligt stor plats är egentligen ologiskt då det sällan händer något i dessa böcker som vi inte redan läst i någon annan förintelseroman.

Susanne Berglind, *Flickan och förintelsen* (1995)

Till denna bok gick det att finna åtta recensioner. Boken skiljer sig från de andra som här berörs genom att halva boken består av Berglinds konst. Hon påbörjade dessa bilder strax efter befrielsen och ankomsten till Sverige, men kände inte då att hon var redo att färdigställa dem. Jag kommer inte att ta upp det som skrivits i recensionerna om bilderna. Då det här finns ett stort underlag kommer jag istället för att som tidigare diskutera de olika punkterna, i tur och ordning diskutera varje recension och vad den innehåller var för sig. De tre sista recensionerna kommer att redovisas tillsammans då de påmner om varandra och risk för upprepning annars finns.

I *Nerikes Allehanda* (14/6-95) finns en kort recension publicerad skriven av Daga Grimberg Jenssen. Trots sin korthet är den ändå välskriven. Det finns en tydlig litterär kritik där de berättartekniska greppen analyseras. Boken beskrivs som gripande och Berglind får beröm för sin förmåga att berätta om det hon varit med om på ett tydligt sätt. Bokens handling är noggrant beskriven men den tar inte över recensionen helt så som vi innan sett exempel på. Här finns också den vanligt förekommande diskussionen kring rasism och hur den yttrar sig idag.

Inte heller är *Svenska Dagbladets* recension skriven av Mats Gellerfelt från 27/4-98 särskilt utförlig. Även om recensionen kunde fått mer plats håller den ändå en fin balans. Här förekommer relevant litterär kritik, även om den präglas av en iakttagelse över bildmaterialet. Denna recension börjar med en reflektion över TV-serien "Blågul nazism" och hur en ung man uttalat sig om judarna. Att det var rätt att utrota dem då de inte är ariska. Från detta börjar diskussionen om att kunskap är det bästa botemedlet mot dessa uttalanden och att Berglinds bok är ett bra sådant botemedel. Detta är naturligtvis en vettig slutsats men den är knappast originell.

Helsingborgs Dagblad har däremot gett stort utrymme åt Larsolof Carlssons recension publicerad den 21/5-95. Det finns en balans mellan bokens handling, bokens tema och den litterära kritiken. Boken beskrivs som en stark dokumentation och Berglinds bilder är en del

av det. Berglind sägs ha en intensiv och personlig stil. Det personliga tycks kunna tolkas som att det är hennes konstverk som bidrar till detta. Även en omfattande diskussion om temat förs på ett naturligt sätt förknippat med boken. Återigen handlar det om att dessa böcker är viktiga för att de efterlevande ska komma ihåg och lära sig något av det fruktansvärda. Carlsson nämner Elie Wiesel (ännu en känd förintelseskildrare, min anmärkning) och poängterar att alla förintelseromaner behövs och fyller sin egna funktion. Han påpekar att dessa skildringar blir personligare än andra romaner och att de just därför blir en viktig tillgång för att övertyga folk om att rasism och främlingsfientlighet är fel. Om Berglinds bok får vi veta att den uppfyller alla dessa förväntningar och med gott samvete kan sälla sig till tidigare utgivna romaner inom genren. Vi får egentligen inte veta vad det är för nytt som Berglind tillför.

Gert-Ove Fridlund har skrivit om boken i *Östergötacorrespondenten* den 27/6-95. Även denna recension har en bra balans mellan litterär kritik, beskrivning av handling och kontextualisering av temat. Berglind rosas för att hon inte sticker huvudet i sanden utan naket och rakt fram beskriver det ofattbara. Boken beskrivs som anspråkslös men med en förmåga att beröra. Inga intertextuella jämförelser görs dock. Även denna recensent pekar på att dessa böcker kan användas i Sveriges skolor för att upplysa skoleleverna om Förintelsen. Vi blir även informerade om att Berglind själv varit ute och föreläst på många av landets skolor. Detta framkommer inte i alla recensioner som har funnits att tillgå. Det som skiljer sig med denna recension är att den valt att fokusera på ett par speciella sekvenser i bokens handling. Det är således inte bara en genomgång av händelseförloppet utan de avsnitt som beskrivs nästan poetiskt bidrar till att inte bara förstå bokens handling, utan varför boken skrevs från början. Boken beskrivs som ett terapeutiskt verk, inte bara som ett informtivt och upplysande sådant.

En relevant samtidskoppling finns att läsa i *Norrländska Socialdemokraten* den 30/5-95. Jonas Gruvaeus påpekar hur politiska beslut gör att ett lands invånare tvingas att leva under vissa förutsättningar. Han påpekar dessutom, och detta med tyngd, att politiska beslut även resulterar i saker som pogromer, främlingsfientlighet och misstänksamhet. Han beskriver helt kort bokens handling och fokuserar sedan enbart på litterär kritik och kontext. Boken får omdömet kraftfull och expressiv. Gruvaeus anser att Berglind med sin balans mellan dikt, prosa och konst förmedlar en överlevares upplevelser och känslor på ett extraordinärt sätt. Ändå saknas här den sentimentalitet som många av de andra recensenterna använder sig av. Istället manar Gruvaeus till eftertanke vilket gör att hans recension sticker ut i förhållande till de andra om just Berglinds bok. Här finns inga intertextuella kopplingar utan recensenten

fokuserar helt på att konstatera att Berglinds bok inte är ett dokument från 40-talet. Det är en bok om vad som händer hela tiden i hela världen.

De tre sista recensionerna kommer som redan nämnts, redovisas tillsammans. I *Örebrokuriren* (6/5-95) förekommer en recension skriven av Magnus Bäckmark som egentligen enbart beskriver Berglinds bok. Läsaren får ingen egentlig uppfattning om vad boken förmedlar till sin samtid. I *Borås Tidning* (4/5-95) jämför recensenten Bertil Lindström boken visserligen med *Anne Franks dagbok* men utöver det förekommer ingen väsentlig kritik. Handlingen beskrivs däremot noggrant. Likadant blir det i tidningen *Dagen* från 8/6-95. Här recenserar Anneli Winell *Flickan och förintelsen* tillsammans med Magda Eggens bok *Aldrig mera krig Emma* (1995). Till skillnad från Emerich Roth får faktiskt Berglind halva utrymmet, men det ges bara en översikt över handlingen samt en kommentar om bokens känsliga uttrycksfullhet. I de tre senast nämnda recensionerna förekommer alltså ingen diskussion om följande teman: Förintelsen, rasism, främlingsfientlighet och hat. Inte heller diskuteras bokens användningsområden eller förhållande till sin samtid. Lite cyniskt går det att påstå att dessa recensioner snarare kan passera för sammanfattningar av boken.

Magda Eggens, *Om stenarna kunde tala* (1997)

I detta material ingår sex recensioner samt en artikel skriven av Maria Küchen och publicerad i *Expressen* den 31/10-05. Alla recensioner av denna bok är korta. En möjlig förklaring till detta är att Magda Eggens som person inte behöver en närmare presentation för de flesta som regelbundet läser kultursidorna. Det blir därför mindre text då det enbart fokuseras på boken. Då recensionerna är korta kommer jag för lättöverskådlighetens skull att redovisa dem efter litterär kritik och temats contextualisering.

Alla recensioner innehåller relevant litterär kritik. Läsaren får en bra uppfattning om vilken som är bokens målgrupp (främst barn och ungdomar). I *Uppsala Nya Tidning* (5/7-97) skriver Margareta Karlsson att boken har en avsaknad av ”jippo eller jubileum”. Kanske upplever recensenten att detta finns i andra förintelseromaner även om det inte är uttalat vilka. Samme recensent bedömer Eggens bok som stark och övertygande. Han tar upp de brev som Eggens mottagit från ungdomar efter det att hon föreläst för dem ute i landets skolor. Dessa skulle vara ett bevis för att hon verkligen når fram till sina åhörare och får dem att reflektera över det hon har sagt. I *Dagens Nyheter* (14/6-97) menar Ulla Lundqvist att Eggens numera är en ”mogen stilist”. Hon låter oss följa med på en resa tillbaka till den ungerska barndomsstaden och denna skildring ska därför vara ännu mer känslösam än hennes tidigare

böcker. Lundqvist beskriver också ett patos som hon anser Eggens besitter. Maria Nyström för *Helsingborgs Dagblad* håller inte med (9/6-97). Följande citat är det starkaste och mest kritiska som går att hitta i det undersökta materialet.

”Därför känns det förmätet att klaga på språkliga och litterära brister, innan det slår mig hur viktigt det är att texten inte får stå i vägen för budskapet. Att det nu om någonsin är viktigt att så många som möjligt drabbas av hennes berättelse. De tidigare böckerna har visserligen inte heller varit några skönlitterära mästerverk men där har minnena stigit fram i full kraft. Nu klarar inte Eggens av att levandegöra när hon växlar mellan nutid och dåtid.”

Vidare kan den litterära kritiken enligt Nyström sammanfattas med att det är svårt att bli berörd denna gång. Det blir för mycket information och för lite känsla. Där håller inte *Sydsvenska Dagbladets* Barbro Gülich med om i sin recension från 22/9-05. Hon anser att det ofattbara blir begripligt och att boken i allra högsta grad känns väsentlig. Eggens enkla berättartekniska grepp gör att alla kan ta åt sig av historien även om den i sig är ytterst svårsmält. Hon drar paralleller till Anne Frank och menar på att de uppnår samma status som ögonvittnen. Deras historier behövs i denna djungel av förintelseskildringar just eftersom de är så raka och enkla och därmed övertygande. Något liknande skriver *Borås Tidning* (26/5-97). Recensenten Inger Landström menar att de okonstlade formuleringarna bidrar till att förmedla en gripande och otäck verklighet. Det är balansgången mellan stillsam vardag och den fruktansvärda terrorn som skapar den trovärdiga tonen. Det gör det lättare att identifiera sig med Eggens än med alla de andra miljontals människor som var inne i förintelsemaskineriet.

I alla recensioner utom i *Helsingborgs Dagblad* finns det dessutom en diskussion av temat Förintelsen på ett eller annat sätt. Det handlar framför allt om att tecknen på rasism och främlingsfientlighet börjar bli allt mer synliga idag. Det dras paralleller till Eggens liv i Ungern på 40-talet då judarnas möjligheter begränsades allt mer och ingen protesterade. *Svenska Dagbladets* recensent Marianne Morén (4/5-97) har låtit detta bli huvudtemat för hela recensionen. Aldrig ska vi kunna säga att vi inte visst något om förtrycket som pågick och framför allt fortfarande pågår. Boken anses viktig för att den upplyser oss om att vi själva är ansvariga för att protestera mot de teenser vi tycker illa om. Just att ingen stod upp för judarna, menar recensenten Marianne Morén, var den stora faran. Likadant skriver Inger Landström i *Borås Tidning* (26/5-97). En liten mörhyad pojke blir trakasserad på tunnelbanan av två nynazister. De enda som vågar försvara honom är två tonårsflickor. De vuxna tiger och

låtsas att de inte ser. Landström ser denna incident som bland det viktigaste Eggens tar upp. Det är viktigt att lära sig något av det som hänt och själv våga bidra till att göra vårt samhälle bättre. *Uppsala Nya Tidning* (5/7-97) pekar just på att vi vuxna måste bli bättre på att upplysa samhällets unga om dessa fruktansvärda saker. Enligt recensenten Margareta Karlsson i *Uppsala Nya Tidning* tvivlar 30 % av grundskoleleverna på att judeutrotningen under 40-talet faktiskt ägde rum alls eller i den omfattning som hävdas i skolan. Det är såklart skrämmande och recensenten menar då att böcker som dessa därför blir viktigare och viktigare. Även *Sydsvenska Dagbladets* recensent (22/9-05) är inne på samma linje. När ungdomar tenderar att glömma bort Förintelsen ska de påminnas med böcker och föreläsningar av överlevande.

I *Expressen* den 31/10-05 finns Maria Küchens artikel ”Arga Anne” att läsa. Det är nog tänkt att det ska vara en recension av Magda Eggens bok med stöd i *Anne Franks dagbok* men det blir i själva verket en artikel där Küchen uttrycker sina åsikter om Sveriges regerings sätt att hantera flyktingar och flyktingfrågor. Samtidsaspekten är alltså i fokus. Den enda uttalade litterära kritik som förekommer är att Magda Eggens bok är gripande. I övrigt ägnas en stor del av artikeln till att diskutera Anne Franks tonårskänslor. Det känns inte som att detta är en bokrecension och därför kommer inte alltför stora slutsatser att dras av denna. Värt att nämna är den ändå eftersom den utger sig för att vara en bokrecension, och det är den ju på ett sätt. Här finns kontextualiteten, här finns intertextualiteten. Den litterära kritiken finns och Küchen sätter Förintelsen i perspektiv. Hon nämner bland annat att Förintelsens överlevares slagord ”det får aldrig hända igen” blir urvattnat då vi med detta glömmet den terror som pågår runt om oss idag.

Jerzy Einhorn, *Utvald att leva* (1996)

Den sista boken i undersökningen är Jerzy Einhorn's *Utvald att leva* (1996). Då denna bok är skriven av en av Sveriges mest kända överlevare finns det ett antal recensioner publicerade. Åtta stycken långa recensioner hittades i dag- och kvällspress. För att kunna sammanfatta materialet kommer fokus inte att ligga vid detaljer. Det blir en för lång utläggning att redovisa varje recension för sig, därför kommer de att behandlas tematiskt.

Att denna bok får ett något större utrymme än de tidigare beror alltså på att materialet är betydligt mer omfattande. Det fanns runt utgivandet för boken ett genuint intresse för Jerzy Einhorn's person. Detta märks i recensionerna på flera sätt, bland annat att hans personliga särdrag när han skriver är tydligt kommenterade. Detta är en aspekt av litterär kritik, men kan

inte enbart värderas som sådan. Einhorn's sätt att skriva vävs samman med hans person och bedöms alltså egentligen inte efter hur pass talangfull han är eller om han introducerar något nytt för berättarkonsten. Det finns ändå en vetenskaplig vinst med att lyfta fram detta, då Einhorn faktiskt ibland blir emotsagd i det han skriver. I följande stycke kan det alltså tyckas som att Einhorn höjs till skyarna även av mig men min tanke är att visa på hur recensenterna på grundval av hans person behandlar honom som författare.

I *Hallandsposten* (5/11-96) finns en lång recension publicerad. Här förekommer rikligt med litterär kritik. Författaren själv vill inte kalla sin bok för en självbiografi men får ej stå oemotsagd. Det är självklart en självbiografi menar *Hallandspostens* Kjell Albin Abrahamsson. Vidare ligger enligt Abrahamsson Einhorn's styrka i att han inte alltid lyckas behärska sin känslor. Detta gör boken personlig, trovärdig och motiverad anser recensenten. Abrahamsson anser att det är vår skyldighet att läsa Einhorn's bok.

I *Uppsala Nya Tidning* (25/10-96) får den litterära kritiken ta en stor plats. Här lyfts berättelsens värme och ljus fram. Trots alla hemskheter som skildras finns här ändå en tillförsikt om att allt kommer att ordna sig till det bättre. Einhorn har dessutom förmågan (som han troligen ärvt efter sin far, detta nämns i flera recensioner) att stenhårt tro på alla människor. För Einhorn är hela mänskligheten egentligen god men att olika faktorer kan göra att hon ibland handlar illa. Denna övertygelse skulle vara grunden till att Einhorn kan skildra ljuset, värmen och kärleken även under de mest vidriga förhållanden. Vidare menar Nils Brage Nordlander för *Uppsala Nya Tidning* att Einhorn's intellektuella briljans gör att man kan stå ut med att läsa om allt det hemska även då man helst vill lägga ifrån sig boken för att hämta andan.

I *Nerikes Allehanda* (25/10-96) skriver Stigbjörn Bergensten att ”man lägger ifrån sig boken med ett slags ro i själen”. Bergensten tror även att om alla människor hade tagit sig tid att läsa *Utvald att leva* hade världen inte behövt se ut som den gör idag. Kanske hade vi varit lite mer toleranta, lite mindre fördomsfulla.

Lars Sundin för *Borås Tidning* (6/11-96) talar om Einhorn's ödmjukhet och att hans självbiografi når fram till oss just på grund av hans förmåga att beskriva det lilla i det stora. Vittnesmålet beskrivs som skakande och på grund av detta är recensenten för första gången riktigt gripen av en läst bok. Sundin väver även in att Einhorn är mycket kritisk till omvärldens engagemang mot Förintelsen, då framförallt till de ledande politikerna i Sverige och andra Europeiska länder under 1930-talet. Detta gör att han kan skriva en skildring som gör att läsaren förstår hur mycket Förintelsen fortfarande rör oss vanliga människor.

Allan Sandström från *Västerbottenkuriren* (12/12-96) beskriver boken som en av de årets största litterära händelser. Detta för att Einhorn lyckas skapa en ljus levnadsskildring trots att den behandlar hemska saker. Det är ingen lätt bedrift, menar Sandström. Boken har ett rikt innehåll och Einhorn är en skicklig historieberättare som lyckas förmedla både judarnas och Polens historia. Återigen får vi läsa att Einhorn är ödmjuk, att han inte höjer rösten (samma omdöme som hans fru och dotter får i *Expressen* 9/5-05) samt att han i dessa sammanhang undviker de giftigheter som han, enligt Sandström, kan kasta ur sig i andra sammanhang. Den 4/12-96 recenserar Salomon Schulman *Utvald att leva* i *Kvällsposten* tillsammans med Gian Franco Svederoschis *Brev till en judisk vän* (1996). Den senare handlar om katolska kyrkan under Förintelsen. Han menar att *Utvald att leva* absolut inte är nedskrivet som terapi utan är en ren och saklig vittnesskildring. Detta går emot hur Einhorn själv beskriver sin bok och sitt författarskap. Schulmans litterära kritik blir alltså inte bara att ge den utan att berätta för läsare och andra recensenter vad detta egentligen är för bok och varför och hur den är skriven.

Ett lite annorlunda perspektiv har *Helsingborgs Dagblads* recensent (25/10-96). Han menar på att Einhorn faktiskt lika gärna kunde ha blivit en i raden utav alla de halvkända människor som ska skriva en biografi om sitt liv fast de inte har så särskilt mycket att berätta. Han menar att Einhorn faktiskt har valt att berätta en annan typ av historia än vad som är självklart. Det kunde lika gärna ha blivit en historia där han lyfter fram sig själv och alla sina bedrifter. Istället är det en fin och harmonisk barndomsskildring som är bokens början. Den utvecklas sedan till att bli en realistisk, utan att vara alltför brutal, skildring av det andra världskriget och Förintelsen. Det är när han berättar om åren instängda i ett läger som berättelsen blir som starkast menar den anonyme recensenten i *Helsingborgs Dagblad*, även om Einhorn själv då tenderar att bli osynlig. Historien blir mycket levande, även om huvudpersonen ibland inte visar sig.

Jerzy Einhorn har egentligen i mindre utsträckning än de andra recenserade författarna föreläst om Förintelsen och främlingsfientlighet. Ändå är det i dessa recensioner som dessa teman diskuteras mest (min anmärkning). Att läkaren Einhorn är en stor humanist har han redan visat genom sitt yrke.

I *Hallandsposten* (5/11-96) ifrågasätter Abrahamsson Einhorn's åsikter om att polackerna kunde gjort mer för judarna under kriget. Abrahamsson kommenterar detta med att berätta om polackernas egna situation under kriget, att de som hjälpte judar blev straffade med döden. Här blir det alltså indirekt en diskussion mellan författare och recensent om ett

känsligt ämne. Lika mycket som Einhorn ifrågasätter nazismen som en tysk företeelse menar Abrahamsson att den förvisso utbredda antisemitismen inte kan klassas som något typiskt polskt. Just därför ska boken läsas så att man förstår att det personliga ansvaret faktiskt är något som alla människor måste tänka på. Där är Einhorn och Abrahamsson överens.

I *Uppsala Nya Tidning* (25/10-96) förekommer egentligen ingen direkt kontextualisering av temat. Den vanliga parollen att förintelseromaner är viktiga för att de förmedlar en händelse som snart igen levande människor kan berätta om förekommer inte här och det är den enda recensionen i hela undersökningen där detta inte nämns explicit.

I *Nerikes Allehanda* (25/10-96) nämns för första gången den muslimska radiokanalen Radio Islam. Deras propagandabladd om den hotande sionismen och dess försök till att förringa Förintelsen måste upphöra, menar Stigbjörn Bergensten. Det är genom att läsa böcker som Einhorn som vi på allvar kan förstå vad dessa krafter kan leda till, fortsätter han. Detta blir ett exempel på hur en recensent kan använda en bok för att skapa opinion om något annat. Utan att låta detta bli en diskussion i undersökningen kan det ändå konstateras att Bergenstens jämförelse här blir något kontroversiell.

Borås tidnings recensent Lars Sundin (6/11-96) tar upp just vem som egentligen kan anses vara bödel i Förintelsemaskineriet. Utifrån vad Einhorn skriver är det faktiskt så att även de neutrala ländernas passiva regeringar skulle kunna räknas dit. Frågan blir till en moraldiskussion och vi kan naturligtvis alla dra paralleller till vad vi gör idag för att hjälpa svaga och utsatta grupper. Liknande tankar förs fram i Allan Sandströms recension i *Västerbottenkuriren* (12/12-96). Han håller med om att inte bara tyskarna var en del av Förintelsen. Den hade varit omöjlig att genomföra utan den utbredda antisemitismen i Polen samt övriga nationers regeringars flathet. Detta är en diskussion som varit helt frånvarande hos de andra förintelseromanerna.

Salomon Schulman (*Kvällsposten* 4/12-96) för enligt mig en hetsig diskussion om Förintelsen och dess offer. Framför allt vill han ha igång en diskussion om den katolska kyrkans medverkan och vilja att hjälpa nazisterna. Inte bara under det pågående kriget utan även efteråt genom att hjälpa krigsförbrytare att fly till Sydamerika. Detta blir också en kontroversiell diskussion då svenskarna oftast är av åsikten att kommande generationer inte ska behöva ta ansvar för vad deras förfäder gjorde eller inte gjorde. Genom hela Schulmans recension kan man ana en bitterhet. Han är arg över judarnas ensamhet, även de som lyckades fly upptäckte snart att de befann sig i fiendeland och riskerade att bli angivna när som helst. Han är arg över att inte fler förövare har kunnat ställas till svars. Schulman tar naturligtvis upp

att Einhorn's bok är viktig att bevara till eftervärlden och hävdar då samtidigt att det är en "kliniskt exakt" skildring. Detta omdöme kan anses provocerande med tanke på att Einhorn själv tydligt uttrycker att hans minne inte är exakt och att det mycket väl kan förekomma fel, både kronologiska och historiska.

Det värderande inslaget?

I detta avsnitt kommer resultatet att diskuteras. Det kommer även att föras en diskussion kring hur man som läsare kan förhålla sig till recensioner som man läser i dags- och kvällspress.

Efter genomförd undersökning är det inte ett orimligt antagande att många recensenter är ytterst tendentiösa och använder kultursidorna som ett forum för att starta debatter om annat än just den recenserade boken. Även om kultursidorna för många läsare likt ledarsidan fungerar som en opinionsbildare läser lika många dem med inställningen att det är en skön avkoppling och ett bra sätt att hålla sig uppdaterad om nytugivna böcker, skivor och filmer. Man förväntar sig sällan att texterna ska vara märkbart politiskt färgade till exempel. Detta behöver inte vara dåligt eller en nackdel, men som läsare måste man vara observant på att recensenten så gott som alltid för fram privata åsikter i sin recension.

Visst förekommer det i de undersökta recensionerna en hel del litterär kritik av verken. På ett par ställen är kritiken faktiskt omfattande. Det förekommer även att recensenten skyller litterära brister på bokförlagsredaktörerna. Genomgående är det ändå så att det undviks att ge riktig litterär kritik, både positiv och negativ. Den litterära kritiken behövs lika mycket när det är en förintelseroman som recenseras, det är ju först då vi kan få oss en uppfattning om ett verk verkligen lyckas med att förmedla det som är tänkt. Genomgående är det så, enligt denna studie, att läsaren inte blir serverad den informationen alls.

Bristen på intertextuella kopplingar gör dessutom att dessa verk blir lite hängande i luften eftersom det inte ges något att förhålla sig till. Det verkar nästan som att recensenterna är rädda för att skapa en hierarki bland förintelseförfattarna. För att den litterära kritiken ska framstå som relevant är det dock viktigt att läsaren har en ärlig chans att bilda sig en uppfattning om dessa verk i förhållande till andra.

Vidare är det dessutom så att dessa verk aldrig egentligen behöver motivera sin existens. De hittar sin plats inom den svenska litteraturen enbart på grundval av sitt tema. Inte en enda recensent har ifrågasatt varför något av dessa fem verk har publicerats. Inte en enda recensent frågar sig om all förintelselitteratur är bra. Inte ens de verk som faktiskt har fått negativ litterär kritik behöver dras med uttalanden som att boken aldrig borde ha blivit publicerad. För

att återknyta till de teoretiska utgångspunkter som finns i början på uppsatsen så är det ändå så att en recensent ska förhålla sig till dessa saker. Frågan är ju då om det är tillåtet att skriva att ett visst förintelseverk inte fyller någon funktion. Får man skriva att ett vittnesmål inte står sig gentemot andra som redan finns utgivna? En slutsats att dra utav materialet är att det inte är tillåtet. Alla förintelseromaner anses behövas! Det är endast ett fåtal recensioner där recensenten inte explicit uttrycker just detta.

I min undersökning har jag hittat tendenser till att all förintelselitteratur beskrivs som nödvändig trots att nyutkomna verk inte skiljer sig väsentligt från tidigare utgivet material av andra författare. I så gott som alla recensioner talas det om att alla vittnesskildringar är viktiga för att de kommande generationerna ska kunna ta åt sig av vad som har hänt. Det skrivs även att det enbart är genom dessa vittnesskildringar som vi på allvar kan tro på det inträffade, den vanliga historieskrivningen fyller inte här sin funktion. Finns det inte en fara i att inte gallra bland förintelselitteraturen? Finns det inte en risk för att urvattna denna genre om marknaden svämmas över av denna typ av litteratur? Om det finns för många böcker av denna typ att välja mellan är kanske risken att, när man inte hittar guldkornen, tröttnar och inte sedan läser vidare.

Det som förvånar mest med hela undersökningen, och nu vill jag återigen hänvisa till de teoretiska utgångspunkterna är att inte en enda recensent har tagit upp att förintelselitteratur är en mycket lukrativ genre. Inte på ett enda ställe får vi en inblick i hur stark säljkraft historiska romaner faktiskt har. Aldrig ställs frågan om någon av böckerna skrivits just för att tjäna pengar. Ett sådant antagande hade varit kontroversiellt men motiverat. De är skrivna så långt efter krigsslutet att alla författare är medvetna om att dessa böcker faktiskt säljer stora upplagor. Därmed inte sagt att någon av dessa böcker skrevs med ett primärt vinstsyfte men det är verkligen beklagligt att diskussionen inte förekommer alls.

Kvällstidningarna är de som ger förintelseromanerna minst utrymme per bok men de recenserar istället flera liknande böcker i samma recension. Som recensionerna av Roths och Eggens böcker visar blir dessa oftast tematiska översikter. I dessa två exempel recenseras ju verken tillsammans med andra mer kända verk. Jag undrar naturligtvis varför de väljer att ha med dessa böcker överhuvudtaget när de ges så litet utrymme och inte recenseras ordentligt. Ett antagande är att ju fler böcker som täcks in på kultursidan, desto fler potentiella läsare når kvällstidningen. Även landsortstidningarna i undersökningen publicerar långa och detaljerade recensioner. En möjlig förklaring här är att förintelseromanerna passar in på dessa kultursidor då de, på grund av sin popularitet, kan anses som folklig kultur.

Förintelsen som tema diskuteras ordentligt i så gott som samtliga recensioner. Mer än hälften av alla gör samtidskopplingar till den rasism och främlingsfientlighet som finns idag. Naturligtvis känns denna koppling relevant och i högsta grad aktuell. Flera av recensenterna tar upp att revisionisterna får svårare att nå fram med sin teorier om folk i allmänhet läser förintelseromaner. Detta är nog den viktigaste insikten som förs fram, att alla människor är skyldiga att lyssna på och läsa dessa berättelser. Dock blir detta resonemang urholkat. Endast ett par av recensenterna inser att varken nynazister eller hobbyrevisionister läser dessa böcker. De hoppas istället att om unga människor läser förintelseromaner blir de svårrekryterade till nynazistiska organisationer eller till ett främlingsfientligt tankesätt. Temat Förintelsen och rasism tar en stor plats men det är inga nya tankar som förs fram och det finns en stor fara i att lämna ute de viktigaste resonemangen. I de flesta recensioner framkommer det att vi med kunskap om Förintelsen ska komma till rätta med våldet och förtryckt som finns idag. Faktum är det så att Tysklands ekonomiska underläge på 30-talet gjorde att ett missnöjesparti som nazisterna kunde ta makten. Det är synd och skam att tro att en arbetslös ung man som vuxit upp i någon av landets förorter ska sluta kanalisera sin ilska på olika invandrargrupper för att någon sätter en förintelseroman i händerna på honom. Inte i en enda recension identifieras misslyckad integration och nyfattigdom som en möjlig anledning till att dagens ungdomar söker bekräftelse för sina känslor i främlingsfientliga organisationer. Ingen recensent vågar diskutera detta. Det blir istället klyshor som att ”om fler läste förintelseromaner så skulle allt vara så mycket bättre”.

Får man då ifrågasätta Förintelsens offer? Nej, säger det undersökta materialet entydigt. D. D. Guttenplan skriver just om att vittnesmålen anses så känsliga att vi aldrig får ifrågasätta dessa i det offentliga samtalet. Detta har bekräftas av undersökningen. Ingen recension tar upp ifall något av verken tenderar att vara mer fiktion än någon annan bok. Trovärdigheten ifrågasätts inte alls, och att göra det skulle väl knappast gagna något syfte. En recensent ska ju framförallt recensera boken, inte ifrågasätta författarens vittnesmål eller sanningshalten i det. Däremot håller jag med Guttenplan om att judarna själva har tolkningsföreträde. Det är framförallt författarnas engagemang för att sprida kunskap om Förintelsen som lyfts fram många gånger. Som jag nämnt ovan är det alltså mer sällan recensentens egen syn på rasism som lyfts fram. Endast Emerich Roth blir kritiserad för att se lite för enkelt på vad det är som driver hatets mekanismer. Magda Eggens och Jerzy Einhorn blir i det närmaste helgonförklarade för all den visdom de anses besitta. Likt Guttenplan blir jag orolig. Ska vi aldrig kunna diskutera Förintelsen i all sin nakenhet? Ska vi alltid behöva trippa på tå kring

dessa vittnesmål även när författarna sedan länge är döda? I förlängningen blir det då så att Förintelsen ses som en enskild hemsk händelse och inte som ett resultat av det ekonomiska läget och sinnesstämningen i Tyskland under 30-talet. Som Guttenplan påpekar skapades då en god och en ond sida och det är det som driver hatet.

Frågan går då tillbaka till vem som får recensera Förintelsen och framför allt hur man får göra det. Utifrån undersökningen är det helt klart så att förintelselitteraturen får kritiserars litterärt, så länge recensenten kommer fram till att även denna roman har en given plats inom litteraturen. Ohlssons resonemang kring hur vi egentligen ska förhålla oss till förintelseromaner blir här återigen aktuellt. Kan dessa vittnesmål användas till något mer än underhållning? Ohlsson menar att vi visst kan betrakta dessa verk som historieskrivning, så länge de genomgår den källkritiska process som vilket historisk dokument som helst. Vinsten med vittnesmålen är att de lägger en emotionell dimension till en vetenskap som primärt förlitar sig på kvarlevor. Dock är det så, anser jag, att så fort dessa skildringar ges ett medialt utrymme måste de också analyseras och kritiseras. Om inte recensenterna är beredda att anta detta uppdrag, vem ska då göra det?

Litteraturförteckning

Sekundärlitteratur

- Guttenplan, D. D. (2001). *Förintelsen inför rätta. (Holocaust on trial)* Stockholm: Norstedt
- Loman, Rickard, Birthe Sjöberg och Jimmy Vulovic (2007). *Kulturjournalistikens grunder*. Lund: Studentlitteratur
- Ohlsson, Anders (2002). *Men ändå måste jag berätta. Studier i skandinavisk förintelselitteratur*. Nora: Nya Doxa
- Thurén, Torsten (2005). *Källkritik*. Stockholm: Liber

Skönlitteratur

- Berglind, Susanne (1995). *Flickan och förintelsen*. Stockholm: Megilla-förlaget
- Eggens, Magda (1997). *Om stenarna kunde tala*. Stockholm: Rabén & Sjögren Bokförlag
- Einhorn, Jerzy (1996). *Utvald att leva*. Stockholm: Bonniers
- Roth, Emerich (2005). *Emerich är mitt namn*. Stockholm: Carlsson
- Zubicky, Sioma (1998). *Med förintelsen i bagaget*. Stockholm: Bonnier Carlsen

Recensioner

- Abrahamsson, Örjan, (2005-02-25), "Emerich är hans namn", *Sundsvalls tidning*
- Albin Abrahamsson, Kjell (1996-11-05), "Trots mörkret finns kylan", *Hallandsposten*
- Bergensten, Stigbjörn (1996-10-25), "Hyllning till livet och kärleken", *Nerikes Allehanda*
- Brage Nordlander, Nils (1996-10-25), "En märklig mans memoarer", *Uppsala Nya Tidning*
- Bäckmark, Magnus (1995-05-06), "Ett lågmält skri från fjortonåring", *Örebrokuriren*
- Carlsson, Larsolof (1995-05-21), "En flicka i dödslägren", *Helsingborgs Dagblad*
- Fridlund, Gert-Ove (1995-06-27), "En omöjlig verklighet", *Östgötacorrespondenten*
- Gellerfelt, Mats (1998-04-27), "Hoppfullt trots onskan", *Sydsvenska Dagbladet*
- Gellerfelt, Mats (2005-09-26), "Viktigt vittesmål inifrån ett förintelseläger", *Svenska Dagbladet*
- Grimberg Jenssen, Daga (1995-06-14) "Fjortonårig flicka i dödens närhet", *Nerikes Allehanda*
- Gruveaus, Jonas (1995-05-30) "Förföljelsen är aldrig långt borta", *Norrländska Socialdemokraten*
- Grönborg, Peter (1998-02-18) "Förtroligt om nazisternas förbrytelser", *Borås Tidning*
- Gulich, Barbro (2005-09-22) "Det ofattbara blir begripligt", *Sydsvenska Dagbladet*

Helsingborgs Dagblad (1996-10-25) "Den som lever får berätta", *Helsingborgs Dagblad*
Jansson, Bitte (2006-07-04) "Erinran om ondska och hopp", *Uppsala Nya Tidning*
Karlsson, Margareta (1997-07-05) "Viktig vittnesskildring", *Uppsala Nya Tidning*
Küchen, Maria (2005-10-31) "Arga Anne", *Expressen*
Landström, Inger (1997-05-26) "Gripande verklighetsbilder", *Borås Tidning*
Lindström, Bertil (1995-05-04) "Tidsmässigt tog resan knappt ett år", *Borås Tidning*
Lundqvist, Ulla (1997-06-14) "Kärleksfull återkomst", *Dagens Nyheter*
Löfvendahl, Erik (1996-10-25) "Ögonvittne från ghattot – Det lågmälda Jerzy Einhorn
styrka", *Svenska Dagbladet*
Morén, Marianne (1997-05-04) " Aldrig ska vi kunna säga: vi visst ingenting", *Svenska
Dagbladet*
Morén, Marianne (1998-04-27) "Sakligt om ohygglig tid", *Svenska Dagbladet*
Nyström, Maria (1997-06-09) "När ingen protesterar", *Helsingborgs Dagblad*
Sandström, Allan (1996-12-12) "Lågmälda minnen från onda år", *Västerbottenkuriren*
Schulman, Salomon (1996-12-04) "När judarnas ensamhet var fullständig", *Kvällsposten*
Sundin Lars (1996-11-06) "Ännu ett vittne", *Borås Tidning*
Söderhäll, Bengt (1998-03-10) "Här finns förebilder!", *Gefle Dagblad*
Waern, Birgitta (1998-02-20) "En kuslig men verklig cirkus", *Dagen*
Winell, Anneli (1995-06-08) "Gripande böcker om kriget", *Dagen*
Zandelin, Pia (2005-05-09) "Dödens vägskäl", *Expressen*